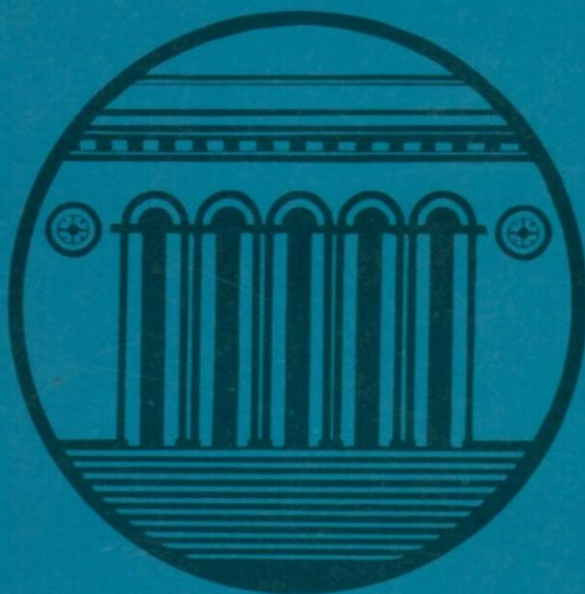

ბათუმის არქეოლოგიური
მუზეუმი

შრომები
IV

ბათუმი
2007

კალოთის ეკლესია და მისი სამაროვანი

კალოთის ეკლესია მდებარეობს სხალთისწყლის ხეობაში. ეს ხეობა 1977 წლიდან არქეოლოგთა თანამიმდევრული კვლევის ობიექტს წარმოადგენს. საინტერესო საველე სამუშაოები განხორციელდა სხალთაში, ვერნებში, ფუშრუკაულში, ხიხაძირსა და თხილვანაში (მამულაძე, 1973; 1998; კახიძე, მამულაძე, 1993), 1988-1989 წლებში კი – კალოთაში.

სოფელი კალოთა აჭარისწყლის ხეობის ერთ-ერთი უღამაზესი მაღალმთიანი სოფელია. იგი ნაძვნარი ზოლითაა გამოყოფილი ალპური მდელოებისაგან. შემთხვევითი აღმოჩენების მიხედვით ჩანს, რომ ეს ადგილები უკვე უძველეს ეპოქებში ყოფილა დასახლებული. საკმარისია დავასახელოთ კალოთის ახლოს (ადგილი „ბოდუდეს ახლები“) 1976 წელს მოპოვებული განძი, რომელშიაც შედიოდა მაღალი ოსტატობით შესრულებული გრავირებული ბრინჯაოს ვულები, წაღდი, სეგმენტისებური იარაღები და ბრინჯაოს ზოდების ნატეხები. ისინი ჰ.წ. VIII-VII საუკუნეებით თარიღდება (კახიძე, მამულაძე, 1993:27-36; კახიძე, დავითაძე, მამულაძე, 1981:27-36 და 1981:89-100). ამ აღმოჩენის მეცნიერული მნიშვნელობა დიდია – გაფართოვდა დასავლურ-ქართული კოლხური კულტურის არეალის სამხრეთი აზღვრები. საკმაოდ საინტერესო გამოდგება და ყოველგვარ მოლოდინს გადააჭარბა ეკლესიასთან ახლოს მდებარე ბორცვზე 1988 წელს წარმოებულმა გათხრებმა. აღმოჩნდა წარმართული ხანის (ჩვენს ერამდე I ათასწლეულის პირველი მეოთხედი) აკურთხეველი-სამსხვერპლო, რომელიც ჩვენი არქეოლოგიური სინამდვილისათვის ღერძერობით უცნობი კომპლექსია. უფრო ჭეტიც, ასე ცალკე გამოყოფილი საკულტო აგებობა სხვაგან არც გვევლინება. ამ ახა-

ლი აღმოჩენებით სათავე დაედო მეგალითური ძეგლების არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებას აჭარაში, რომელსაც ზოგიერთი პარალელი ურარტულ კულტურაშიც ეძებნება (კახიძე, მამულაძე, 1993:42-56).

კალოთაში განვითარებული შუასაუკუნეების რამოდენიმე ძეგლია ცნობილი. მათგან 1988-1989 წლებში საველე სამუშაოების წარმოებისათვის შეირჩა განვითარებული შუასაუკუნეების (XI-XII სს) კალოთის ეკლესიის ტერიტორია და იქვე ახლოს მდებარე დარანის ტიპის ერთ-ერთი ნაგებობა (ტაბ. XXXI), საეკლესიო ნაგებობა მდებარეობს სოფლის ბოლოს მაღალ ტერასაზე (ტაბ. XXXI; XXXII; XXXIII). აქედან კარგად მოჩანს ერთის მხრივ მთლიანად სოფელი თავისი შემოგარენით, არსიანის მთის ფერდობებით, ხოლო მეორის მხრივ – მდინარე კალოთის ხევი სოფ. ხიხაძირამდე, სადაც მდინარეთა შესართავთან და ძველი გზების შესაყართან აგებულია ვარდციხისა და ციხისყელის საფორტიფიკაციო ნაგებობანი. ეკლესია სტრატეგიული თვალსაზრისით ისეთ მოხერხებულ ადგილზეა აგებული, რომ მას საფორტიფიკაციო-სასიგნალო ფუნქციის შესრულებაც შეეძლო; მუშაობის პერიოდში ექსპედიციის ყურადღება მიიქცია ეკლესიასთან ახლოს, ხევის კანიონის თავზე მდებარე ქვის უზარმაზარმა ღოდმა, რომლის ზედაპირზე რამდენიმე ადგილას სასიგნალო კოცონების ხშირ დანთება-ჩაქრობას ღრმა ფოსოები წარმოუქმნია. ეს ადგილები ბევრი ისტორიული მოვლენის მომსწრეა. აქაური მკვიდრნი ამ ადგილს „კალოს“ უწოდებენ. არაა გამორიცხული, რომ აქედან წარმოსდგა თვით სოფლის სახელწოდებაც „კალოთა“.

რაც შეეხება ეკლესიიდან ოცდაათ მეტრში მდებარე დარანის ტიპის ნაგებობას,

მხოლოდ მისი ნაწილობრივ შესწავლა მოხერხდა. დადასტურდა, რომ სახიზარი საკმაოდ კარგადაა არქიტექტურულად გააზრებული და მორგებული გორაკბორცვოვანი სისტემას. დარანის წინა ეზო, რომელიც საკმაოდ მოზრდილია და მტკიცედ ნაგები მონოლითებისაგან შემდგარი კედლებითაა შემოზღუდული, ერთადერთ ნაგებობას არ წარმოადგენდა. მისი სამხრეთი კედლიდან საგულდაგულოდ გამართული შესასვლელი გვირაბი მიემართება საკმაოდ მოზრდილი ბორცვის ქვეშ. გვირაბის როგორც გვერდითი, ისე ზედა სახურავად გამოყენებული ქვის მოზრდილი მონოლითები საკმაოდ საინტერესოდ და მტკიცედაა შეკრული. თუმცა აქა-იქ შეინიშნება ჩამოხვავებული მიწის არსებობაც. გვირაბით სვლა სიღრმეში აზრს მოკლებული აღმოჩნდა, რადგან დიდ საშიშროებასთან იყო დაკავშირებული. რაც შეეხება ზემოდან მიწის აღებას და დასვლას გვირაბის დონემდე, უზარმაზარ სამუშაოებთან იყო დაკავშირებული. ამიტომ ამჯერად ძირითადად შემოვიფარგლეთ ეზოს ნაწილის გათხრით და ნაწილობრივ გვირაბის წინა ნაწილის გამოწმენდით. ეზო არაწესიერი ოთხკუთხედის ფორმისაა და მისი კედლების კონფიგურაციაც ძირითადად რელიეფის თავისებურებითაა განპირობებული. სამხრეთი კედლის სიგრძე 10,5 მ, სიგანე – 2 მ, სიმაღლე 2,5 მ; დასავლეთი კედლის სიგრძე 8 მ, სიგანე-1,45 მ, მაქსიმალური სიმაღლე – 1,75 მ; აღმოსავლეთი კედლის სიგრძე 10,45 მ-ია, სიგანე-2 მ; ჩრდილოეთი კედლის სიგრძე 7,42 მ, სიგანე – 1,52 მ, მაქსიმალური სიმაღლე-1,85 მ; აქვს ერთადერთი ვიწრო (0,55 მ) შესასვლელი დასავლეთის კედელში.

ნაგებობის გათხრებისას აღმოჩნდა მწირი, მაგრამ საკმაოდ საინტერესო კერამიკული ნაწარმი, რომელიც ძირითადად XI-XIII საუკუნეებით თარიღდება. აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ სოფლის შემოგარენის არქეოლოგიური დაზვერვებით დადასტურდა მეტად საინტერესო სხვა ძეგლების არსებობაც.

ამჯერად შედარებით ვრცლად შევხერხებით კალოთის ეკლესიასა და მის სამა-

როვანზე.

კალოთის ეკლესიის შესახებ წერილობით წყაროებში არავითარი ინფორმაცია არ ზღვდება. არც ჯანაოხარ მასაღლაშაი (დღე მხედველობაში არ მივიღებთ, კარნიზის ქვაზე დატანილი წარწერის ფრაგმენტს) რაიმე ხელშესახები არქიტექტურული დეტალები. ერთადერთი დასაყრდენი ძეგლის თარიღის განსაზღვრისას არის ამ რეგიონის ხუროთმოძღვრებისათვის დამახასიათებელი სამშენებლო ხელოვნების თავისებურებათა დადგენა და ძეგლის ტერიტორიაზე თუ მის სამაროვანზე წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი კერამიკული ნაწარმი.

კალოთის ეკლესია XX საუკუნის 40-50-იან წლებამდე საკმაოდ კარგად ყოფილა შემონახული. ამჟამად ნაწილობრივ შემორჩენილია პერანგშემოცდილი აღმოსავლეთი კედელი, თაღოვანი გადახურვის ნაწილით. რაც შეეხება დანარჩენს – თითქმის საძირკვლის დონემდეა მორღვეული.

ეკლესია წარმოადგენს ჩვეულებრივი ტიპის, გეგმაში მოგრძო დარბაზულ ეკლესიას (სიგრძე – 8,2 მ, სიგანე – 6 მ), რომელსაც აღმოსავლეთის მხარეს აქვს ნახევარწრიული აფსიდო. აფსიდის სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებში დატანებულია მართკუთხა მოყვანილობის თახჩები.

აფსიდის საკურთხეველის მონაკვეთი 20-25 სმ-ით შემადლებულია და დარბაზისაგან გამოიყოფა ვერტიკალურად ერთიმეორის გვერდით მიდგმული საკმაოდ კარგად დამუშავებული ქვის ფილებით. როგორც საკურთხეველი, ისე დარბაზის იატაკი 15-20 სმ სისქის დუღაბით იყო დაფარული.

საკურთხეველის აფსიდაში უწესრიგოდ ეყარა ჩაქცეული კედლებისა და კონქის ქვები. როგორც აქ დაცული, ისე მთლიანად ეკლესიის კარგად დამუშავებული კვადრატების დიდი ნაწილი, როგორც ჩანს ადგილობრივ მოსახლეობას გაუხიდა.

ნაგებობის შემორჩენილი ნაწილის მიხედვით ჩანს, რომ კედლებს დატანებული ჰქონდა პილასტრები. შემორჩენილია მხოლოდ მათი მცირე ნაწილი.

ეკლესიას კარი, აჭარისწყლის ხეობის

სხვა საეკლესიო ნაგებობების მსგავსად, სამხრეთის კედელში ჰქონდა. კარების ზღურბლზე დევს კარის სიგრძისა და სისქის დამუშავებული ბრტყელი, დიდი ქვა. კარის ღიობის სიგანე 0,7 მ-ია.

ეკლესიას სამხრეთ კედელზე მიდგმული ჰქონდა მინაშენი (სიგრძე – 8,2 მ, სიგანე – 2,7 მ), რომლის კედლები თითქმის საძირკვლამდეა დანგრეული. მინაშენი გეგმაში გრძელ დერეფანს წარმოადგენს. როგორც გათხრებმა დაადასტურა, იგი სამარხებისთვისაც იყო გამოყენებული. მინაშენს კარი სამხრეთი კედლის ცენტრში ჰქონდა დატანებული.

გათხრების შედეგად დადასტურდა, რომ ეკლესიის კედლები დიდი ზომის კარგად დამუშავებული ქვებით ნაგებ ერთსაფეხურიან ცოკოლზე იყო დაფუძნებული. რაც შეეხება კედლებს, შემორჩენილი ფრაგმენტების, აღმოჩენილი კარგად დამუშავებული კვადრების, აღმოსავლეთის კედელზე ჩვენამდე მოღწეული ფოსების მიხედვით ჩანს, რომ ნაგებობას უნდა ჰქონოდა მომხიბლავი კედლების წყობა. ნაგებია მორუხო, მონაცრისფრო სუფთად ნათალი სწორი ორპირი კვადრებით. წყობაში აქა-იქ გამოყენებული უნდა ყოფილიყო ბაზალტის ჯიშის ქვა. წყობა მკვეთრი უნდა ჰქონოდა. საერთო იერი კი – დახვეწილი. გათხრებით ირკვევა, რომ ეკლესია გადახურული უნდა ყოფილიყო კარგად დამუშავებული პირშესმული ფილაქვებით.

აჭარისწყლის ხეობაში დღემდე შესწავლილი საეკლესიო ნაგებობის მიხედვით ჩანს, რომ დარბაზული ტიპის ეკლესიები ამ რეგიონისათვის წამყვანია და თითქმის ყველა სოფელში არსებობდა. ყველა მათგანი თავისი დროის ნიშნებს ატარებს. აჭარისწყლის ხეობის აყვავების ხანის ძეგლები (ვერნები, ვანაძეები, აგარა, სხალთა და სხვა) უფრო დახვეწილია და ყოველთვის იგრძნობა შესრულების მაღალი სტილი და მანერა. ისინი თანმხლები მასალების, წერილობითი წყაროებისა და არქეოლოგიური მასალების მიხედვით ძირითადად XI-XIII საუკუნეებით თარიღდებიან (მამულაძე, 1993:72-142). ამავ პერიოდის ძეგლი ჩანს კალოთის ეკლესიაც.

მის ამ ეპოქით დათარიღებას რამდენადმე მხარს უჭერს როგორც ზემოთაც აღინიშნა, კარნიზის ქვაზე დაცული წარწერის ფრაგმენტიც. იგი გასაშიფრავად გადავეცით ამ საქმის ცნობილ სპეციალისტს აწ გარდაცვლილ ნ.შოშიაშვილს. მისი აზრით, ეს წარწერა შესრულებულია ასომთავრულიდან ნუსხა-ხუცურში გარდამავალი შრიფტით და მასში ხელოსნის სახელები-„გიორგი“, „გიგა“ არის დაქარაგმებული. მისი აზრით წარწერა XI-XII საუკუნეებით უნდა დათარიღდეს.

ძეგლის ამ ეპოქით დათარიღებას რამდენადმე მხარს უჭერს ეკლესიის ტერიტორიაზე და სამაროვანზე წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი სამარხეული მასალებიც. მოკლედ შევხერდებით მათ შესახებ.

სამარხი №1. მდებარეობდა ეკლესიის გარეთ, სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხესთან. ინდივიდუალური ორმოსამარხი ეკუთვნოდა ახალშობილს (სიგრძე 0,70 მ, სიგანე 0,35 მ, სიღრმე საერთო ზედაპირიდან 0,30 მ). მიცვალებული იწვა გულადმა, თავით დასავლეთისაკენ. სამარხში აღმოჩნდა: ჯამის ნატეხები (№110), დაცულია ტანისა და პირის ნაწილი. მრავალფრად მოჭიქული.

სამარხი №2. მდებარეობდა №1 სამარხის სამხრეთით, მის პარალელურად (სიგრძე 0,75 მ, სიგანე 0,35 მ, სიღრმე საერთო ზედაპირიდან 0,35 მ). ეკუთვნოდა ქრისტიანულად დაკრძალულ მცირეწლოვანს. უინვენტარო.

სამარხი №3. მდებარეობდა აღმოსავლეთი ფასადის წინ, ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხესთან, №2 სამარხის გვერდით. წარმოადგენდა კოლექტიურ ორმოსამარხს (სიგრძე 2,25 მ, სიგანე 1,35 მ, სიღრმე საერთო ზედაპირიდან 0,45 მ), რომელშიაც დაკრძალული იყო 5 ინდივიდი. ამათგან სამის ჩონჩხი მიხვეტილია ორმოს სხვადასხვა კუთხეში, ორის კი – ადგილზევე იყო დაცული. ერთ მათგანს პირისახეზე დაფარებული ჰქონდა დოქის კედლის მოზრდილი ნატეხი. ასეთი შემთხვევები გარდა კალოთის სამაროვნისა ცნობილია საციხურშიც.

სამარხი №4. მდებარეობდა ეკლესიის აღ-

მოსავლეთი ფასადის წინ. კოლექტიურ ორ-
მოსამარხში ჩასვენებული აღმოჩნდა სამი
მიცვალებული. მათგან ორის ძვლები მიხვე-
ტილია კუთხეებში. მესამე დაკრძალულია
ტრადიციისამებრ. უინვენტარო.

სამარხი №5. მდებარეობდა ეკლესიის აღ-
მოსავლეთი ფასადის წინ. ინდივიდუალურ
ორმოსამარხში (სიგრძე 1,75 მ, სიგანე 0,75
მ, სიღრმე საერთო ზედაპირიდან 0,25 მ) კარ-
გად იყო დაცული ქრისტიანული წესით დაკ-
რძალული ადამიანის ჩონჩხი. უინვენტარო
(ტაბ. XXXII; XXXIV).

სამარხი №6. მდებარეობდა ეკლესიის აღ-
მოსავლეთი ფასადის წინ. კოლექტიურ ორ-
მოსამარხში ჩასვენებული აღმოჩნდა ორი
მიცვალებული. ამათგან ერთის ჩონჩხი მიხ-
ვეტილი იყო კუთხეში (სიგრძე 1,6 მ, სიგანე
0,67 მ, სიღრმე საერთო ზედაპირიდან 0,65
მ). უინვენტარო.

სამარხი №7. მდებარეობდა ეკლესიის
აღმოსავლეთი ფასადის წინ (ტაბ. XXXII;
XXXIV). კოლექტიურ ორმოსამარხში (სიგრ-
ძე 2,55 მ, სიგანე 1,3 მ, სიღრმე საერთო ზე-
დაპირიდან 0,57 მ). სხვადასხვა დროს ჩასვენ-
ებულ პირთაგან ორის ძვლები მიხვეტილი
იყო ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში, შედა-
რებით კარგად დაცული სამი ჩონჩხიდან
ორს თიხის ჭურჭლის მოზრდილი ნატეხი
პქონდა დაფარებული პირსახეზე. უინვენტარ-
ო.

სამარხი №8. მდებარეობდა ეკლესიის
აღმოსავლეთი ფასადის წინ (ტაბ. XXXII;
XXXIV). ინდივიდუალურ ორმოსამარხში
(სიგრძე 1,6 მ, სიგანე 0,7 მ, სიღრმე საერ-
თო ზედაპირიდან 0,48 მ) კარგად დაცულ
ჩონჩხთან ერთად აღმოჩნდა: დოქის ნატეხი
(№43), აქვს ბრტყელი ძირი გარეთ გადაშ-
ლილი ტანი. თიხა ღია მოყავისფრო. ძირის
დმ 12,5 სმ.

სამარხი №9. მდებარეობდა ეკლესიის
აღმოსავლეთი ფასადის წინ (ტაბ. XXXII;
XXXV). ინდივიდუალურ ორმოსამარხში
(სიგრძე 1,6 მ, სიგანე 0,8 მ, სიღრმე საერთო
ზედაპირიდან 0,72 მ) აღმოჩნდა კარგად შე-
მონახული უინვენტარო ჩონჩხი.

სამარხი №10. მდებარეობდა სამხრეთი
მინაშენის შიგნით, ჩრდილო-დასავლეთ ნა-

წილში (ტაბ. XXXII; XXXV). ქვაყუთის სამი
გვერდი ამოშენებულია ფლეთილი და საკ-
მაოდ კარგად დამუშავებული მოზრდილი
ქვებით, ხოლო ჩრდილოეთ კედლად გამოყე-
ნებულია ეკლესიის საძირკველი. სამარხს,
როგორც ჩანს, ზემოდან დაფარებული პქონ-
და კარგად დამუშავებული ქვის ფილები. მა-
თი ნაწილი ადგილზე აღარ დაგვხვდა. ქვა-
ყუთში ჩასვენებული იყო სამი მიცვალებუ-
ლი. სამარხის ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში
აღმოჩნდა: **ჯამი** (№47), აქვს თანაბრად მომრ-
გვალელებული შიგნით შეზნექილი ქუსლი. თი-
ხა ღია მოყავისფრო (ტაბ. XXXIX/1).

სამარხი №11. მდებარეობდა მინაშენის გა-
რეთ, სამხრეთ კედელთან ახლოს (სიგრძე
1,22 მ, სიგანე 0,57 მ, სიღრმე საერთო ზედა-
პირიდან 0,7 მ). მასში ჩასვენებული აღმოჩ-
ნდა სამი მცირეწლოვანი თუ მოზრდილი,
ამათგან ერთს პირისახეზე დაფარებული
პქონდა დაზიანებული **ჯამი**. კოლექტიურ
სამარხში აღმოჩნდა, აგრეთვე, ქოთნისა და
ჯამების ნატეხები.

1. **ჯამი** (№49), აქვს დამრეცი კალთა და
მკვეთრად გამოყოფილი შიგნით შეზნექილი
ქუსლი. თიხა ღია მოყავისფრო. ძირის დმ 6
სმ (ტაბ. XXXIX/5).

2. **ქოთანი** (№74), აქვს ოდნავ გარეთ გა-
დაკეცილი პირი, შიგნით შეწეული ყელი.
მრგვალგანივკვეთიანი ყურის თავი მიძერ-
წილია ყელის, ხოლო ბოლო-მხრის არეში.
თიხა მორუხო-მონაცრისფრო. პირის დმ 14
სმ.

3. **ჯამი** (№50), დაცულია პირგვერდის ნა-
წილი. პირმოყრილი. პირის არე ორივე მხრი-
დან დაფარულია წერნაქით. თიხა ღია მო-
ყავისფრო (ტაბ. XXXIX/2).

4. **ჯამი** (№77), დაცულია პირის ნაწილი.
პირმოყრილი. თიხა მოყავისფრო.

სამარხი №12. მდებარეობს მინაშენის შუა
ნაწილში, სამხრეთ კედელთან (ტაბ. XXXII;
XXXVI) (სიგრძე 1,75 მ, სიგანე 0,7 მ, სიღ-
რმე საერთო ზედაპირიდან 0,52 მ). ინდივი-
დუალური, ჩონჩხი კარგადაა დაცული (სიგ-
რძე 1,62 მ). უინვენტარო.

სამარხი №13. მდებარეობდა სამხრეთი
მინაშენის ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში
(ტაბ. XXXII; XXXVI). ინდივიდუალურ ორ-

მოსამარხში (სიგრძე 2,12 მ, სიგანე 0,78 მ, სიღრმე საერთო ზედაპირიდან 0,52 მ) ქრისტიანული წესით დაკრძალულ ჩონჩხთან ერთად აღმოჩნდა: ჯამი (№52), დაცულია ძირგვერდის ნაწილი. აქვს დამრეცი კალთები და მკვეთრად გამოყოფილი შიგნით შეზნექილი ქუსლი. თიხა ღია მოყავისფრო. ძირის დმ 6 სმ (ტაბ. XXXIX/4).

სამარხი №14. მდებარეობდა ეკლესიის სამხრეთი ფასადის წინ (№5 სამარხის სამხრეთით). წარმოადგენდა ინდივიდუალურ ორმოსამარხს. უინვენტარო.

სამარხი №15. მდებარეობდა სამხრეთი მინაშენის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში, კედელთან ახლოს. ინდივიდუალურ ორმოსამარხში აღმოჩნდა ორი სასმისი.

1. **სასმისი (№55),** აქვს ოდნავ გარეთ გადაშლილი პირი, შიგნით შეწეული ყელი, მომრგვალებული მუცელი და ბრტყელი ძირი. ჭურჭლის გარეთა ზედაპირი დაფარულია წერნაქით შესრულებული ირგვლივი ზოლებითა და ბადისებრი ორნამენტით. მრგვალგანივიკვეთიანი ყურის თავი მიძერწილია ყელის, ბოლო-მუცლის არეში. თიხა ღია მოყავისფრო (ტაბ. XXXVIII/4).

2. **სასმისი (№56),** დაცულია ძირ-გვერდის ნატეხი. ესეც ცალყურა სასმისების მსგავსია. თიხა ღია მოყავისფრო. ძირის დმ 4,2 სმ (ტაბ. XXXVIII/3).

სამარხი № 16. მდებარეობდა ეკლესიის სამხრეთი მინაშენის შიგნით, უკიდურეს სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში (სიგრძე 2 მ, სიგანე 1,27 მ, სიღრმე 0,85 მ). ქვაყუთის სამხრეთ და აღმოსავლეთ კედლებად გამოყენებულია საძირკვლის გვერდითი კიდეები. ხოლო ჩრდილოეთისა და დასავლეთის კედლები შეკრულია მოზრდილი კარგად დამუშავებული ქვებისაგან. დასავლეთი კედელი შედგენილია ერთი, ხოლო ჩრდილოეთი კი – ორი კარგად დამუშავებული ქვისაგან. დადასტურდა, რომ სამარხი ზემოდან გადახურული იყო საკმაოდ კარგად დამუშავებული ქვის შედარებით თხელი, მოგრძო ფილებით. მათგან ჩვენამდე მოაღწია ორმა ნიმუშმა. სამარხში სხვადასხვა დროს ჩასვენებული იყო 15 მიცვალებული. უინვენტარო (ტაბ. XXXII).

სამარხი №17. ორმოსამარხი მდებარეობდა ეკლესიის აღმოსავლეთით. ინდივიდუალური. უინვენტარო.

სამარხი №18. მდებარეობდა №17 სამარხის აღმოსავლეთით. ინდივიდუალური ორმოს ტიპის სამარხი უინვენტაროა.

სამარხი №19. მდებარეობდა ეკლესიის სამხრეთი მინაშენის გარეთ, ცენტრალურ მონაკვეთში (ტაბ. XXXII; XXXVII). ქვის სამარხის კედლები კარგად დამუშავებული ქვითაა გაწყობილი. სიგრძე 2 მ, სიგანე 1,23 მ, სიღრმე 0,95 სმ. სამარხში აღმოჩნდა სამფენად განლაგებული 10 ინდივიდის ჩონჩხი. ძვლების დიდი ნაწილი მიხვეტილია კუთხეებში, ნაწილი (3 მიცვალებული) – საკმაოდ კარგადაა დაცული. უინვენტარო.

სამარხი №20. მდებარეობდა №19 სამარხის ზემოდან, ინდივიდუალური ორმოს ტიპის სამარხი უინვენტაროა.

სამარხი №21. მდებარეობდა ეკლესიის გარეთ, სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხესთან. ორმოს ტიპის კოლექტიურ სამარხში ორფენად ჩასვენებული იყო 5 ინდივიდი. III დონის მიცვალებულებს შორის იკვეთება 15-20 სმ სისქის ფენა. უინვენტარო.

სამარხი №22. მდებარეობდა ეკლესიის გარეთ, უკიდურეს სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთში. ორმოსტიპის სამარხში (სიგრძე 1,95 მ, სიგანე 0,85 მ, სიღრმე მიწის ზედაპირიდან 0,92 მ) ჩასვენებული აღმოჩნდა ოთხი მიცვალებული. მათგან ზედა ორი ერთმანეთისაგან 10-15 სმ-ის მიწის ფენითაა გამოიჯნული. ერთ-ერთი მიცვალებულის ჩონჩხს სახის არეში დაფარებული ჰქონდა ქვევრის მოზრდილი ნატეხი. გარდა ამისა, აღმოჩნდა:

1. **ჯამი (№45),** დაცულია ძირგვერდის ნატეხი. აქვს დამრეცი კალთა, მკვეთრად გამოყოფილი ქუსლი, შეზნექილი ძირი. თიხა მოყავისფრო. ძირის დმ 6 სმ (ტაბ. XXXIX/6).

2. **სასმისი (№142),** დაცულია ტანისა და ძირის ნაწილი. აქვს შიგნით შეწეული ყელი, მომრგვალებული ტანი და ბრტყელი ძირი. თიხა მოთეთრო-მოწაღისფრო. ძირის დმ 4,5 სმ (ტაბ. XXXVIII/6).

სამარხი №23. მდებარეობდა ეკლესიის აღმოსავლეთი თხრილის სამხრეთ მონაკ-

ვეთში. იგი ინდივიდუალური ორმოს ტიპის სამარხია (სიგრძე 1,92 მ, სიგანე 0,87 მ, სიღრმე – 0,75 მ). უინვენტარო.

სამარხი №24. აღმოჩნდა აღმოსავლეთი თხრილის ცენტრალურ ნაწილში, მე-5 სამარხის გაგრძელებაზე. ინდივიდუალური ორმოს ტიპის სამარხია (სიგრძე 1,95 მ, სიგანე 0,82 მ, სიღრმე 0,65 მ). უინვენტარო.

სამარხი №25. აღმოჩნდა №24 სამარხის ჩრდილოეთით. ესეც ინდივიდუალური ორმოს ტიპის სამარხია (სიგრძე 1,93 მ, სიგანე 0,75 მ, სიღრმე 0,72 მ). სამარხში აღმოჩნდა **სასმისი** (№146), ცალყურა. დაცულია ძირისა და ტანის ნაწილი. თიხა ღია მოყავისფრო. ძირის ღმ 4,8 სმ.

სამარხი №26. აღმოჩნდა აღმოსავლეთი თხრილის უკიდურეს ჩრდილოეთ მონაკვეთში. ინდივიდუალური ორმოს ტიპის სამარხია (სიგრძე 1,92 მ, სიგანე 0,75 მ, სიღრმე 0,65 მ). უინვენტარო.

სამარხი №27. აღმოჩნდა №26 სამარხის მეზობლად. ინდივიდუალური ორმოსამარხია (სიგრძე 1,85 მ, სიგანე 0,72 მ). აღმოჩნდა: **სასმისი** (№145), ცალყურა. დაცულია ძირისა და ტანის ნაწილი. თიხა მოყავისფრო. ძირის ღმ 5 სმ.

სამარხი №28. აღმოჩნდა ეკლესიის სამხრეთი მინაშენის გარეთ №9 ქვასამარხის დასავლეთით. კოლექტიურ ორმოსამარხში აღმოჩნდა 4 მიცვალებულის ჩონჩხი. ჩაყობებიან ორი სასმისი.

1. **სასმისი** (№143), დაცულია ცალყურა სასმისის ძირ-გვერდის ნატეხები. თიხა მოყავისფრო. ძირის ღმ 4,2 სმ.

2. **სასმისი** (№143), დაცულია ცალყურა სასმისის ყურგვერდის ნატეხი. თიხა მოყავისფრო (ტაბ. XXXVIII/5).

კალოთის ეკლესიის ტერიტორიაზე განლაგებული სამარხების შესწავლით ჩანს, რომ აჭარისწყლის ხეობის განვითარებული შუასაუკუნეების სხვა ძეგლების მსგავსად (მამულაძე, 1993:117-123; 1998) აქაც ძირითადი სახე სამარხებისა ორმოს ტიპისაა. სულ შესწავლილი 28 სამარხიდან 25 ორმოს ტიპისაა, ხოლო სამი – ქვისსამარხია. აშკარაა, რომ ორმოსამარხები აქაურ მკვიდრთა დაკრძალვის რიტუალში ერთ-ერთი

ძირითადი და გავრცელებული სახეა. ამ ტიპის სამარხები გამოიყენებოდა როგორც ინდივიდუალური, ისე კოლექტიური დაკრძალვისათვის. ზოგჯერ ერთ სამარხში 5-8 მიცვალებულია ჩასვენებული. დასავლეთ საქართველოში თანადროული სამარხები თითქმის არაა შესწავლილი. რაც შეეხება აღმოსავლეთ საქართველოს, როგორც ადრე, ისე განვითარებულ შუასაუკუნეებში (აფაქიძე, კალანდაძე, ნიკოლაიშვილი და სხვა, 1978:54-61; 96-97; ნიკოლაიშვილი, 1978:76; ლომთათიძე, 1977 და 1958; აფხაზავა, 1988:3, 45) ძირითადად გავრცელებულია ქვის სამარხები (რამიშვილი, 1970:192; ჭილაშვილი, 1975,70-71; ჯორბენაძე, 1983:159-160, 1982:94-97, აქვეა მითითებული ლიტერატურა).

რაც შეეხება ქვისსამარხებს, როგორც აჭარისწყლის ხეობის სხვა ძეგლებზე, აქაც მცირეა. ისინი, როგორც ჩანს, უფრო მეტად საგვარეულო ან საოჯახო განსასვენებელი უნდა ყოფილიყო. მსგავსი ტიპის სამარხები თითო-ოროლა აღმოჩენილია აჭარისწყლის ხეობის თანადროულ სამაროვნებზე (მამულაძე, 1998:5-10) და განსაკუთრებით ბევრია, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, აღმოსავლეთ საქართველოში.

სამარხთა ტიპები კალოთაშიც ისეთივეა, როგორც მთლიანად აჭარისწყლის ხეობის სხვა ძეგლებზე. რამდენადაც განსხვავებული სურათი გვაქვს ორმოსამარხებში, რომლებიც ხშირად, განსაკუთრებით ეკლესიის სიახლოვეს, კოლექტიური დაკრძალვისთვისაა გამოყენებული. უნდა დავუშვათ, რომ საგვარეულო თუ საოჯახო სამარხებისათვის გამოყოფილ ტერიტორიაზე პირველ მიცვალებულს კრძალავდნენ შედარებით ღრმად. სამარხი ორმოს მეორადი გამოყენებისას ჩონჩხს მიახვეჭავდნენ ორმოს რომელიმე კუთხეში, გამოთავისუფლებულ სივრცეში ახალ მიცვალებულს ჩაასვენებდნენ. მსგავსი დაკრძალვის გზით წარმოიქმნებოდა საოჯახო თუ საგვარეულო ორ თუ სამ ფენიანი კოლექტიური სამარხები.

კალოთის ეკლესიის სამაროვნის შესწავლით ჩანს, რომ აჭარისწყლის სხვა თანადროული ძეგლების მსგავსად, მათთვის აქაც ძირითადად გამოყენებული იყო ეკლესიის

შიდა და მიმდებარე აღმოსავლეთი თუ სამხრეთი სივრცე. ანალოგიური სურათი ჩანს აღმოსავლეთ საქართველოში ეკლესიების გარშემო განლაგებული სამარხების მიხედვითაც (ჭილაშვილი, 1958:147; რამიშვილი, 1970:89; ჯორბენაძე, 1983:155 და ა.შ.).

რაც შეეხება დაკრძალვის წესებს, კალოთაშიც მსგავსია და სრულ შესატყვისობაშია საქართველოს სხვა რეგიონებში გავრცელებული ქრისტიანული კანონიკური წესებისა.

კალოთაში სამარხების შესწავლისას ჩვენი ყურადღება მიიქცია ერთმა დეტალმა, როდესაც მიცვალებულს სახის არეში დაფარებული ჰქონდა ჯამი (სამარხი №11), ან კიდევ ქვევრის (სამარხი №22) მოზრდილი ნატეხი. ე.ი. მიცვალებულის სახე ამ მხრივ სახსებით „გაპატიოსნებული“ ყოფილა. მსგავსი შემთხვევები აჭარისწყლის ხეობის სხვა სამაროვნებზეც (საციხური, ვანაძეები) გვხვდება. საქართველოს სხვა თანადროული ძეგლებიდან უცნობია. ადრეული ეპოქებისათვის ეს რიტუალი საქართველოში თუ სხვაგან ფართოდ ყოფილა გავრცელებული და ბაგისა თუ თვალის საფარად ბრინჯაოს, ოქროს ფირფიტები თუ სხვა ნივთებიც კია გამოყენებული (დომთათიძე, 1958:168; Куфтин, 1941:39-40 და ა.შ.). კალოთაში აღმოჩენილი ბაგისაფარები ძალზე გაუბრალოებულია და მივიწყებული ძველი ჩვეულებების ერთ-ერთი უკანასკნელი ეტაპი უნდა იყოს. როგორც ჩანს, მთის ზოლში ეს წესი დაკონსერვდა და დიდხანს აგრძელებს არსებობას.

რაც შეეხება სამარხებში ჩაყოლებულ ინვენტარს აჭარისწყლის სხვა ძეგლებისაგან განსხვავებით იგი აქ ძალზე მცირეა. მაგალითად, მეზობლად მდებარე თანადროული თხილვანის ეკლესიის 35 სამარხიდან 33 ინვენტარიანია, ან კიდევ თიკანაურის შესწავლილი 13 სამარხიდან ყველა შეიცავდა მეტნაკლები რაოდენობის ნივთებს (მამულაძე, 1973:128-142). კალოთაში გათხრილი 28 სამარხიდან მხოლოდ 11 სამარხშია წარმოდგენილი ძალზე მწირი მასალა. ისე როგორც აჭარისწყლის ხეობის სხვა ძეგლებზე, აქაც ჩაყოლებულ ინვენტარში ძირითადად ორად

ორი სახის ჭურჭელი – ჯამები თუ სასმისები გვხვდება. ერთადერთი შემთხვევაა, როდესაც №1 სამარხში დაფიქსირდა მრავალფრად მოჭიქული ჯამის ნატეხები. ასე რომ, სამარხეულ ინვენტარად კალოთაშიც მხოლოდ ერთი და იგივე სახის ჭურჭელია გამოყენებული, რაც რელიგიური მოტივით უფრო უნდა აიხსნას, ვიდრე ეკონომიკური ფაქტორით.

კალოთაში აღმოჩენილ მცირერიცხოვან კერამიკულ მასალაში წამყვან ადგილს იკავებენ სასმისები. მათში ფორმების მიხედვით წამყვანია ცალყურა სასმისები. მათი ნაწილი მთლიანია და ფორმაზე სრულყოფილი წარმოდგენის შექმნა შეიძლება. ისინი ძირითადად ერთნაირი არიან. აქვთ ბრტყელი ძირი, ძირთან ახლოს გაფართოებული მომრგვალებული ტანი, მაღალი დაქანებული მხრები, ფართო ცილინდრული ყელი და ოდნავ გაფართოებული პირი. ყველა მათგანზე ოვალურ თუ ბრტყელგანივკვეთიანი ყურის ზედა ბოლო მიძერწილია ყელის არეში – პირთან საკმაოდ ახლოს, ხოლო ქვედა – გაფართოებული ტანის არეში. ამ ტიპის სასმისებში ვარიანტებს ქმნიან მოხატული ნიმუშები. მხატვრობაში წამყვანი ჩანს ყელის არეში თანაბრად დაცილებული მანძილით სხვადასხვა რაოდენობის ჰორიზონტალური წრიული ზოლები, ხოლო მუცლის არეში კი – ბადისებრი ორნამენტი. ამ ტიპის სასმისების კეცი მოყვითალო-მოყავისფროა, ზოგიერთის ღევა-მოშავო.

მსგავსი ნიმუშები დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი აჭარისწყლის ხეობის სხვადასხვა სამაროვანზე და ისინი თანმხლები მასალების მიხედვით საკმაოდ კარგად XI-XIII სს-ით თარიღდებიან (მამულაძე, 1993:128-137; 1998:16-30). ამ ეპოქის უნდა იყოს კალოთის სასმისებიც. თანადროულია მათთან ერთად აღმოჩენილი მცირერიცხოვანი ჯამებიც. მათზე აქ ჩვენ დეტალურად აღარ შეგვირდებით. ისე კი აღვნიშნავთ, რომ მსგავსი ნიმუშები მრავლადაა აღმოჩენილი აჭარისწყლის ხეობის არა მარტო სამაროვნებზე, არამედ საფორტიფიკაციო ნაგებობათა ტერიტორიაზეც (მამულაძე, 1973:10).

კალოთის ეკლესია ძეგლის მხატვრულ-

სტილისტური მონაცემებით, არქეოლოგიური მასალების თუ ეპიგრაფიკული წარწერის მიხედვით XI-XII საუკუნეებით უნდა დათარიღდეს. რაც შეეხება ეკლესიას თუ მის შემოგარენში შესწავლილ სამარხებს, ჩანს, რომ სამაროვანი აქ ძირითადად ფუნქციონირებდა XI-XIII საუკუნეებში. თუმცა, გვხვდება მოგვიანო (XIV-XVI საუკუნეები) პერიოდის სამარხებიც.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ააფაქიძე, ა.კალანდაძე, ვ.ნიკოლაიშვილი და სხვ., მცხეთის მუდმივმოქმედი არქეოლოგიური ექსპედიციის 1975 წლის მუშაობის ანგარიში. - მცხეთა II, თბილისი, 1978.
2. ააფაქიძე, ა.კალანდაძე, ვ.ნიკოლაიშვილი და სხვ., მცხეთის მუდმივმოქმედი არქეოლოგიური ექსპედიციის 1976 წლის მუშაობის ანგარიში. - მცხეთა II, თბილისი, 1978.
3. ნაფხაზავა, ქვემო ალფევი ადრეულ შუა საუკუნეებში, თბილისი, 1988.
4. ა.კახიძე, შ.მამულაძე, აჭარისწყლის ხეობის უძველესი არქეოლოგიური ძეგლები, ბათუმი, 1993.
5. ა.კახიძე, ი.დავითაძე, შ. მამულაძე, ახალი არქეოლოგიური მონაპოვრები სოფ. ხიზაძირიდან. - სდსმ X, თბილისი, 1981.
6. ა.კახიძე, ი.დავითაძე, შ.მამულაძე, კოლ-

ხური კულტურის უძველესი ძეგლები სხალთისწყლის ხეობიდან. - საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, №3, 1981.

7. გ.ლომთათიძე, საქართველოს მოსახლეობის კულტურა და ყოფა I-III სს., თბილისი, 1977.

8. გ.ლომთათიძე, კლდეტის სამაროვანი, თბილისი, 1958.

9. შ.მამულაძე, აჭარისწყლის ხეობის შუა-საუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლები, ბათუმი, 1993.

10. შ.მამულაძე, აჭარისწყლის ხეობის შუა-საუკუნეების სამაროვნები, ბათუმი, 1998.

11. ვ.ნიკოლაიშვილი, ვაშლიჯვრის სამაროვანი. - საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები, თბილისი, 1978.

12. რ.რამიშვილი, ივრის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, I (სიონი), თბილისი, 1970.

13. ბ.ჯორბენაძე, ჟინვალის ნაქალაქარის სამაროვნის თხრა 1972 წელს. - ჟინვალი I, თბილისი, 1983.

14. ბ.ჯორბენაძე, ერწო-თიანეთი შუა საუკუნეებში, თბილისი, 1982.

15. ლ.ჭილაშვილი, ძველი გავაზი, თბილისი, 1975.

16. ლ.ჭილაშვილი, ქალაქი რუსთავი, თბილისი, 1958.

17. Куфтин Б., Археологические раскопки в Триалети, I, 1941.

